

DUŠAN JEŘÁBEK: O NÁRODNÍ LITERATURU: Z ÚVAH A POLEMIK DOBY MÁJOVCŮ A LUMÍROVCŮ (Praha: Melantrich 1990)

(Karel Sabina: „Demokratická literatura“)

„Až dotud platil život lidu za prostý a za nehodný hlubšího pozorování, i ve plodech cestopisných nenalézalo se nic leč aristokratické budovy, aristokratické nádhernosti a aristokratická podniknutí; co kde způsoboval lid, to nepozoroval žádný! I v románech osoby jednající, nebyly-li čistě aristokratické: princové, rytíři atd., přiřkly se jim alespoň mravy a způsoby aristokratické. Princové a princezny zakleté i nezakleté, knížata a králové okouzlení, rytířové přeslavní, markýzové, lordové, baroni atd. bývali jsou předměty obdivu čtenářových.“

Nemysli žádný, že literatura tato neměla vlivu na politické směřování obyvatelstva. Ona je zřejmě kazila, oživujíc nádhru panskou a marné žádosti i daremné přání budíc v mysli občanské.“ (JEŘÁBEK 1990: 13–14)

„Literatura jest svobodným plodem ducha. Mnohých cest používá duch, nimiž kráčí světem a jej řídí; literatura jest jedna z těchto cest, a sice jedna z nejbezprostřednějších a nejpůsobivějších. Má-li však býti pravou prostřednicí ducha se životem, má-li za účel vystoupiti co anděl míru v dvou posud sobě odporujících živlů ducha a hmoty – má-li pomáhati ku přemožení této a onoho vésti tam, kde účel čistého člověčenství se mu klade, musí býti tomu přiměřena.“

Bývali časové, kde literatura byla podílem některých pouze šťastníků, kde nevyčerpaný poklad duševní za jmění jednotlivců vyvolených se považoval, co zatím jiným, třeba i bažícím po duševní potravě a prahnoucím po jablku poznání, takměř ani přístupna nebyla. Byla to hubená léta duševního života člověčenstva na zemi. Jedni byli osvíceni, nahlédali do všech tajemství života, použití věděli všech prostředků k zvelebení a ušlechtnění života – slovem, vedli život dvojnásobný, dvou říší oučastni jsouce – druzí zatemnělí, poukázání byli na poloviční pouze život.

Literatura musí objímati všechny poměry života, musí se prodrati ve všechny živly, osvětliti všechny záhyby ducha lidského. Ona má jíti od mysle k mysli, od srdce k srdci. Nemá býti člověka na širém světě, jemuž by tato cesta poznání nebyla přístupna, který by oučastným se státi nemohl tohoto pramenu světla, této spravedlivé školy pravého úsudku.“ (IBID.: 17–18)

(Jan Neruda: „Moderní člověk a umění“)

„Velké otázky společenské, rozlušťování záhady rovnosti ve všem a všude taktéž utvořilo sobě již zvláštní své odbory literární, máme povídky „sociální“, „dělnické“, „kultur-historické“ (!), „kriminalistické“, „emancipační“ atd. Ovšem, každému to po chuti není! Není po chuti těm, kteří pro vrozený absolutismus svůj odkopávají práva lidská a činí mučedníky, pokud to jde; není po chuti těm, kteří tyjou z potu svých bližních a jež nárek nuzných a hladových v trávení mýlí. Ti se otrásají při zvuku socialistické písně, ti vrhají i estetickou kletbu na prostou romanci, vážící předmět svůj z plného života; avšak

vrhat dlouho nebudou, nebudou činit dlouho víc mučedníky ani z lidí, ani z písni [...] Je snad poetičtější, když král táhne na výboj, než když práce žádá za odměnu a život sama sebe brání? Je snad poetičtější, když srdce milencovo puká bolem nebo slavík v křoví tluče, než když zoufá sobě otec nad rodinou? Říkejte, že je to časové a vše časové, že má jen dočasné trpení, nikoli věčné právo; říkání se nezapře alespoň to, že nynější člověk má právě tuto poetickou zálibu svou.“ (IBID.: 79–80)

„Nejbližší pak otázkou je, jaké jsou ty povídky? S hlubokým politováním musím říci, že je to všelijaké. A s politováním musím říci, že jsou všelijaké. A s politováním ještě hlubším dodávám, že není ani jediná mezi nimi, která by byla vážena z kruhu vyšších, vznešenějších. Zdá se, že spisovatel žije zcela určitě domněnce, že u nás jsou „dole“ celejší lidé než nahoře. Neruda píše jen o třídách nižších, o společenských vrstvách, při kterých cit nemá nikdy rukaviček a pravda má pořád ještě více váhy své sebekvantnější lež. On je s to napsat povídku o zcela obyčejné konduktorce, vyprávěti nám na desíti stránkách o nějakém drvoštěpu, sdělit nám životopis neoholeného žebráka. Věc to velice povážlivá. A sice: povídka patří do poezie, poezie patří do umění. Co je ale cílem umění, jeho úkolem? Umění má nás povznášet, má nám uvádět ideály lidstva. Může nás povznést konduktorka? Je snad žebrák ideálem lidstva?“ (IBID.: 142)

(Josef Durdík: „O nebezpečných knihách“)

„Kniha jest, jak jsem řekl, světlo, a to může škoditi – člověku operovanému, proto střežte ho, ale přece není světlo vůbec nebezpečné, nýbrž jest vůbec prospěšné. A duševní světlo zrovna tak! V každé knize jest něco světla, a tvrdí-li mně někdo, že zná mnoho knih, z nichž se ničemu nenaučil, jsou to právě nejvíce ty knihy, kterýchž se nikdo, ani úzkostlivá matka nebojí. Nechci dělat pohoršení výčtem takých knih.

Se škodnými knihami jest to dále jako se strašidly – jsou jen pro děti a ve světle se rozplývají. Já znám mnoho lidí, kteří rozkládají hrozné světlo o nich, ale sami rozhorleně odmítají domněni, že snad oni strašidel se bojí a knihami si uškodili. Jest případů množství, kde škodil nedostatek knih; však muži pevných zásad a jasného rozumu nedovede nižádná kniha přesvědčením zatrásti a učiniti ho člověkem zlým – podle běhu věcí pak od zralých mužů závisejí nezralé existence a nedospělé existence. Co jest nedospělé, nechtějte povyšovati v kruhy svobodných mužů aneb nadšených mladíků – nechť to zůstane při svém úzkém kroužku a soudí o věcech nezávadných, kterým rozumí – ale nestrkejte na knihy, co jest vina tisíce jiných vlivů.“ (IBID.: 133–134)

(Vítězslav Hálek: „Gogola hledám“)

„Po této době nestáli jsme již pouze na stanovisku německém, jehož jsme bývali pouhý bezvolný oklep, po této době stáli jsme na stanovisku poměrně všestranném a vítáno nám bylo, co bylo dobré, nechť to přicházelo odkudkoliv. Po této době přestalo mít německví a hlavně Vídeň u nás monopol; odtud vedly k nám již cesty všechny. Bez Shakespeara bychom podnes tápali ve tmě, jsouce pouhou filiálkou německých „metropol“ a jich předměstí; s Shakespearem již dobře víme, s kým máme čest.

Shakespeare stal se našemu repertoáru velitelem, kam mu obracetí se nutno, aby bylo divadlo zrcadlem života, bez Shakespeara velela nám pouhá nahodilost, žili jsme ode dne ke dni.“ (IBID.: 99)

(Vítězslav Hálek: „O našem uměleckém vkusu“)

„Konečně dejme tomu, že by vykladač dějepisu politického nechtěl se k tomu míti, buď že by se vymlouval časem, anebo nedostatkem svého vědění. Pak bych poukázal našim školním organizátorům, jak by získali ihned času pro dějiny kultury. **Škrtněte ze seznamu výkladů dějiny literatury německé a napište tam dějiny kultury vůbec.** Němcům a jich literatuře přitom připadniž tolik, mnoho-li vskutku váží ve spolku s národy ostatními. Ale rád bych věděl, k čemu náš mladík se má nositi v hlavě též se všemi dechy a vzdechy německého literárního vývoje na úkor rozhledu světového!“ (IBID.: 121–122)

(Jan Neruda: „Nyní“)

„Učme se u národů jiných, poznejme stupeň jejich vývinu, spřátelme se s jejich světem myšlenkovým a zpracujme pak v sobě vše v celek nový s tím, co jsme s mateřským mlékem už obdrželi a ve vlasech svých seznali. Bude to pak zajisté slovanské, poněvadž co Slované jinak tvořiti nedovedeme. Nedáme se svrchovaností nečasnou v klec zavřít ani zastrašit jako jiní před námi! Bude-li obětí třeba, položíme je a dokážeme zajisté, že i my u ostatních národů uznáni budeme, že dosáhneme uznání, jakého se i mnohem menším, ale čilejším národům dostalo.“ (IBID.: 35)

(Vítězslav Hálek: „Básnictví české v poměru k básnictví vůbec“)

„Básnictví není obmezeno ani prostorou místa ani prostorou času; ono nezná rozdílu mezi národy a mezi zeměmi: ono hledá lidi, a vše jedno, kde se mu vyskytnou. Shakespeare si našel látky k svému básnictví všude, po všem jemu povědomém světě, a Sofokles látky jen řecké proto, že byl svět řecký tehdy celým tehdy známým vzdělaným světem. Prozrazuje-li některý národ neschopnost svou pro básnictví vůbec, prozrazuje tím jen neschopnost svou, co člověk vůbec; on může býti obstojným národem, ale nemá do sebe té pravé životní síly, která mu co člověku v širším smyslu přísluší. On může mít i dobře vyvinutou tu i onu schopnost. Člověkem ale pravým přece není, poněvadž schopnosti jeho nejsou v harmonickém vyvinutí.

Nesnese-li pravdu co pravdu vůbec, není na tom vinna pravda, nýbrž on sám. A kdyby některý básník si vzal tu práci národ prozkoumat v jeho zvláštnostech, byl by s tím bezpochyby brzy hotov a brzy by mohl být národně básníkem dokonalým. Prozkoumat ale člověka co člověka jest práce věčná a bude potud neukončená, pokud lidstvo pouť svou neskončí. A proto být básníkem vůbec jest věcí o tolik těžší nežli být básníkem jen národním, o kolik těžší jest poznat člověka co člověka a člověka některého v jeho zvláštnostech a snad podivnostech.“ (IBID.: 58–9)

(Jakub Malý: „O jistém směru novější literatury české“)

„Mnohem nebezpečnější jest literatuře naší výstřednost druhá, jaká za nynějších dob vždy více a více půdy nachází: onen směr kosmopolitický. Jevíť se on hlavně v neurčité a kolotavé snaze po jakémsi mlhavém a nezřetelném cíli, v jakési citlivůstce povšechně lidské, beze všeho rázu osobitého, s čímž kráčí zároveň útrpné pohrdání vším, cokoli zapáchá vědomím národním – tímto „přemoženým stanoviskem“. Takový směr, který ze zřetele pouští jediný praktický účel naší literatury, který samovolně se vzdává jediných přiměřených prostředků k jeho dosažení, nejenom neprospívá společné věci, ale ovšem zhoubným se jí prokazuje demoralizováním ducha národního. Zaslouhovalo-li někdejší sladkobolné vlastencování úsměchu našeho, tomuto národnost podřívajícímu kosmopolitismu v literatuře potřebí se opřítí ze vsí síly.

Přinášíť pak tato opačná výstřednost, kromě obecné škodlivosti své, ještě jiný odporný úkaz s sebou, který tím více vábí k následování, čím snadnější toto jest a lidské ješitnosti lahodnější. Kdo totiž tak daleko dospěl, že pevné vědomí národní změnil za mlhavé světoobčanství, ten změnu takovou považuje za nemalý pokrok, a v rovné míře, jak pohrdá jinými, kteří dle jeho domněni nepovznesli se k stejné výši, pokládá sebe za lepšího nad ně, za osvícenějšího, za „modernějšího“. Takové domýšlivé sebezpřečehování zavádí snadno – zvláště mladíky – k neoprávněné vypínavosti, která, když se nepotká s požadovaným uznáním, hledí jeho dosíci nesmírným se vychloubáním, čímž ovšem upadá jenom v posměch všem rozumným a nepředpojatým.“ (IBID.: 38)

(Vítězslav Hálek: projev při příležitosti odhalení pomníku K. H. Máchy)

„Národ bez velkých mužů není národem. Národ, jenž velké své muže nectí – takového ani nemůže státi na širé zemi. Popíraje své muže, popíral by sama sebe.

Národ bez velikých duchů jest jako člověk bez velikých vlastností. Ten žije, právě aby žil, nemyslí, činem se neopásá nikdy, potácí se mezi dnem a nocí, mezi bděním a spaním, žije od jídla k jídlu, od práce k odpočinku, od ničeho k ničemu. Duch se v něm neprobudil, neboť ducha nemá. Nikdo o něm neví, nemluví ani si na něho nevzpomene. Nikdo ti nepoví, že jest živ; umře – umře; nemluví o tom nikdo, a promluví-li přec, řekne, že umřel, a je konec. Každý veliký duch jest ale národu o jednu skvělou vlastnost víc. Mluví-li svět o národu, mluví o jeho velikánech; v nich se zrcadlí celý národ, z národa vyšli, oni jsou národ. A protož, který národ poznal své muže, ten poznal sebe, vzdávaje čest jim, ctí sebe.“ (IBID.: 145–6)